

jasnim i razumljivim jezikom, pripovjedalačkim stilom (kakav uostalom posjeduje Biblija) i molitvenoteološkim duhom. Tu govori čovjek koji je sav biblijski formiran.

Ne bi smjelo biti svećenika koji ne bi i dva puta pročitao tu odistine vrijednu knjigu.

Adalbert REBIĆ

A. LINDEMANN: DIE AUFHEBUNG DER ZEIT. GESCHICHTSVERSTÄNDNIS UND ESCHATOLOGIE IM EPHESERBRIEF, GÜTERSLOH 1975, str. 288.

Ovo je doktorska disertacija priređena za protestantski teološki fakultet u Göttingenu 1973. god. pod vodstvom H. Conzelmana. U prvom poglavlju (str. 9–25) L. najavljuje da se distancira od postojećih radova o Ef u poimanju povijesti i eshatologije. Preuzima tezu svog teološkog učitelja da je u Ef nastupilo 'Entgeschichtlichung des Denkens' i najavljuje da je kani dokazati oslanjanjem prvenstveno na samu Poslanicu Ef. U drugom poglavlju obrađuje „teološke pretpostavke poslanice Efežanima unutar Novog zavjeta“ (26–48) pri čemu prvenstveno skreće pažnju na Rim 9–11; Rim 6; motiv *eikōn-dok-* i u Pavlovim poslanicama; povijesno-prostorne kategorije u Kol. Treće poglavlje posvećeno je „slici svijeta u Ef“ (49–66): *kosmos, ta panta, ta epourania, pleroma, aiōn*. Četvrto poglavlje istražuje odnos između prošlosti i sadašnjosti na temelju sheme *pote-nyn*, pojmoveva *mysterion-oikonomia* te egzegeze Ef 1,9–14; 2, 1–10; 2, 11–22 (str. 67–192). Peto jališta odnosa Crkve prema budućnosti, što se vidi iz pojmova nade, izbavljenja, baštine, punine te iz egzegeze Ef 1,20–23; 4,8–10; 3,9–12; 4,30; 5,16; 6,13 (str. 193–236). Šesto poglavlje je pokušaj sistemske analize pojma vremena u Ef (237–259). Na kraju L. donosi 18 stranica bibliografije te registar autora i popis biblijskih navoda.

Za L. Ef je deuteropavlovski spis koji se bezuspješno trudi oponašati Pavla. Autor bi bio prvenstveno usmjeren Crkvi koja je zajednica već sada spašenih u Kristu te ne mari puno za svijet u kojem živi. Autoru je svijet samo pozadina za prikazivanje Crkve. Religijsko-povijesna pozadina bio bi gnostički sistem spekulacije o svijetu i spasenju, a etika vjernika ne bi se temeljila na zahtjevu koji dolazi izvana nego bi predstavljala „drugu stranu već postignutog spasenja“ (str. 243).

Zato u Ef nema prave nade, nema paruzija koja bi bila iščekivana, a mjesta kao 1,10 4,30 i sl. nisu nikakav znak očekivane paruzije. U tom kontekstu najnapadniji je pojam rasta i novog čovjeka u Ef: to bi bili samo eufemistički izrazi za život Crkve kao tijela, a u stvari Crkva nema u čemu rasti ni obnavljati se.

Dakako da ovi ekstremni zaključci ne stoje. F. Mussner u svojoj recenziji Lindemanno-ve knjige nije se trudio osporavati pojedine tvrdnje i zaključke nego odbacuje sve (usp. *Biblische Zeitschrift* 1980, str. 148–151). Mislim da je osnovni problem pojam povijesti i eshatologije koji Lindemann ne nalazi u Ef onako kako postoje u drugim spisima NZ. Pod poviješću on ne smatra samo prošlost i sadašnjost nego i budućnost: „Povijesno se djelovanje temelji na tome da čovjekovim potphvatima biva određena budućnost – ali to također pretpostavlja da su takvi potphvati mogući i smisleni, jer postoji budućnost“ (str. 9). Pod eshatologijom razumijeva L. „teološko prikazivanje budućeg vremena ili povijesti, u kojem se iščekuje ili nada nešto novo što dolazi od Boga“ (str. 21). Mislim da je te preuske pojmove povijesti i eshatologije silom pokušao tražiti u Ef i dakako da ih nije našao. Njegova egzegeza mjestâ koja govore o realiziranoj eshatologiji Ef jednostavno previđa mjesta u istoj poslanici gdje se govori o iščekivanom punom otkupljenju, potrebi napretka u vjeri i duhovnoj spoznaji, duhovnoj borbi. Treba biti zaista teološki ideologiziran pa ne vidjeti da autor Ef – bio on Pavao ili netko iz Pavlove škole – ne vidi mogućnost i potrebu duhovnog napretka pojedinih kršćana i cijele Crkve.

Ipak je dobra strana Lindemannove studije što pokušava Ef tumačiti iz Ef, ne svodeći tekstove ove poslanice na paralelna mjesta u Kol ili drugim Pavlovim poslanicama. Kako god rezultati njegova istraživanja bili sporni i neuvjerljivi, bibličari će morati uzimati u obzir njegovu knjigu barem kao provokaciju na daljnje istraživanje.

Mato ZOVKIC

E. P. SANDERS: PAUL AND PALESTINIAN JUDAISM. A COMPARISON OF PATTERNS OF RELIGION, Philadelphia, Fortress Press 1977, 627 str.

Autor je profesor na sveučilištu „McMaster“ u Hamiltonu, Ontario, Kanada. U ovom djelu, koje je plod desetogodišnjeg proučavanja palestinskih rabina tanaitskog razdoblja i Pav-